

Pongrácz Alex¹

Valahol utat nyerhetnénk, avagy az állami szuverenitás kizöldítésének esélyei

Richard Fleischer 1973-ban rendezett disztópikus cli-fi (*climate fiction*) alkotása, a *Zöld szója* (*Soylent Green*) 2022-ben, a valamikori kék bolygó élehetlenné vált metropoliszában, a történet szerint 40 millió lakosú New Yorkban játszódik. A globális léptékű ökológiai katasztrófa miatt „talpalatnyi föld” sem maradt a polgárok számára, és Vivaldi igencsak tanácstalan lenne, ha az évszakokról szeretne hegedűverseny-sorozatot komponálni, ugyanis egész évben drasztikus hőhullám teszi próbára a lépcsőházakban, templomokban és egyéb közösségi színtereken összezsúfolóuló emberek fizikai és mentális tűrőképességét: a hőmérséklet gyakorlatilag még az éjszaka folyamán sem csökken 30 Celsius-fok alá. A lakosság étkeztetését hatósági jegyrendszer útján oldják meg, a csapból már egyáltalán nem folyik víz, a fák teljesen eltűntek a városból, a főtérén össze-torlóódott, működésképtelen ócskavassá vált gépjárművek pedig csak még tovább fokozzák a posztapokaliptikus hangulatot. Eközben a szupergazdagok Bourbon whiskyt, marhahúst és gyümölcsöket fogyasztanak, és „bútorként” aposztrofált szolgálólányokkal mulatják az idejüket. A film egyébként illeszkedett a kor meglehetősen pesszimista hangulatot képviselő atmoszférájába: mindössze öt évvel Paul R. Ehrlich *Népességbomba* című könyvét,² egy esztendővel a Római Klub prominensei által jegyzett, *A növekedés határai* címet viselő jelentést³ követően, valamint André Gorz tanulmányával (*A gépkocsi társadalmi ideológiája*)⁴ egy időben került a mozik műsorára.

A film ugyan „költői túlzások” egész sorával élt, arra azonban bizonyára csak kevesen fogadtak volna, hogy 2019 júniusában vezető hír lesz az információs szupersztrádán, hogy India hatodik legnépesebb városában, Csennaiban

¹ Egyetemi adjunktus, Nemzeti Közszerológiai Egyetem Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Kar Kormányzástani és Közpolitikai Tanszék. Kapcsolat: pongrazc.alex@uni-nke.hu.

² Paul R. Ehrlich: *The population bomb*. New York, Ballantine Books, 1968.

³ Donella H. Meadows – Dennis L. Meadows – Jørgen Randers – William W. Behrens III.: *The limits to growth. A report for the Club of Rome's project on the predicament of mankind*. New York, Potomac Associates – Universe Books, 1972.

⁴ André Gorz: *L'idéologie sociale de la bagnole. La Sauvage*, septembre/octobre 1973.

5 millió lakos vízellátása bizonytalanná vált, mivel a lakóházakban már nem folyik víz a csapokból. 2019 perzselő júniusa azzal a sokkoló hírrel zárult, hogy a franciaországi Gallargues-le-Montoux-ban 45,8 Celsius-fokot mértek, de a július sem igazán bizonyult alkalmasnak a kedélyek lehűtésére: a szibériai Jakutföld plusz 30 Celsius-fokos hőmérsékletében bikinis influenzaszerek lepték el a térséget, Alaszkát pedig soha nem látott tartós hóhullám sújtotta. Eközben Donald J. Trump, az Amerikai Egyesült Államok 45. elnöke humbugnak, valamint kínai *hoaxnak* (összeesküvés-elméletnek) nevezte a klímaváltozást, Jair Bolsonaro, az Amazonas-medence esőerdeinek védettségét feloldó Brazília elnöke pedig hazugnak titulálta a brazil úrkutatási intézet kutatóit, amiért bebizonyították, hogy felgyorsult az esőerdők pusztulása. E néhány, mozaikszerűen bemutatott fejlemény láttán úgy gondoljuk, hogy újra aktuálissá váltak Ady Endre elégikus hangvételű sorai: „Valahol utat veszítettünk.”⁵ Az alábbi tanulmány célja, hogy megoldást kínáljon arra a kérdésre: ki lehet-e tévelyedni a jelenleg végeláthatatlannak tűnő zsákutcából?

Kizöldíthető-e a szuverenitás?

A természet biológiai egyensúlyának megbomlása és az egyéb negatív jelenségek a mai mellett a jövő generációkat is veszélyeztetik – a jelenlegi nemzedékhez képest ráadásul az ő veszélynek való kitettségük még drasztikusabb mértékű.

A klímaváltozás gyökeresen át fogja alakítani a világpolitikai folyamatokat is. E problémát az elmúlt esztendőkből számos államelmélettel foglalkozó szerző ismerte fel, és próbált a gyakorlati politika szintjén is hasznosítható válaszokkal szolgálni az előttünk álló kihívásokra nézve. Anthony Giddens 2009-ben jelentette meg az éghajlatváltozás és a politika kapcsolatát vizsgáló, *A klímaváltozás politikája* című, reményei szerint átfogó politikai stratégiát kidolgozó könyvét. Giddens meglátása szerint a „legdrámaibb kezdeményezések valószínűleg az előrelátó egyének tetteiből és a civil társadalom energiájából fognak felpozsegni”,⁶ s ha az *Extinction Rebellion* (ER) vagy a Greta Thunberg svéd diáklány által útjára indított *Fridays for Future* (FFF) példáit szemléljük, megállapíthatjuk, hogy a brit szociológus e tézise beigazolódott.

A klímaváltozás kezelésének középponti szereplőjévé Giddens meglátása szerint a szolgáltatásokat és garanciákat biztosító államnak (*ensuring state*) kell válnia. Az államnak élen kell járnia a különböző csoportok mobilizálásában,

⁵ Ady Endre: Fáradtan biztatjuk egymást. In Ady Endre: *Halottak élén*. Budapest, Athenaeum, 1923. 57–58.

⁶ Anthony Giddens: *The politics of climate change*. Cambridge–Malden, Polity Press, 2009. 4.

valamint a kollektív problémák kezelésében, a közcélok megfogalmazásában és végrehajtásában. Ebben a „missziójában” okvetlenül támaszkodnia kell a regionális és helyi önkormányzati kapacitásokra is, vállalva a többszintű kormányzás során gyakorolt katalizátorszerepet (például ökövárosok építéskor). Gyümölcsöző együttműködésre kell törekednie továbbá a civil társadalom képviselőivel, más államokkal, illetve a különböző nemzetközi szervezetekkel is. Giddens az alábbi tematika mentén egy komplex intézkedéscsomagot is az államok figyelmébe ajánl. (1) A hosszú távra tervező, felelős politika révén az állampolgárok segítése az előre gondolkodásban. (2) A klímaváltozással járó kockázatok világos megfogalmazása. (3) A politikai és gazdasági konvergencia (szakpolitikák összehangolása, az üzleti szférával való együttműködés) működési mechanizmusainak elősegítése. (4) A normál piaci működésbe való beavatkozás a „szennyező fizet” elv jegyében. A szén-dioxid-felhasználás megadóztatása. A megújuló energiaforrások támogatása, a szénalapú technológiáktól való távolodás elősegítése. (5) A klímapolitika ellen ható gazdasági és üzleti érdekek blokkolása. (6) A klímaváltozás elleni küzdelem ügyének folyamatos napirenden tartása. (7) Környezetkímélő költségvetési és gazdaságpolitika kidolgozása. A megújuló forrásokkal kapcsolatos innovációk adókedvezményekkel, közvetlen és közvetett támogatásokkal történő bátorítása. (8) A klímaváltozás hatásaihoz történő alkalmazkodás elősegítése. (9) A helyi, regionális, nemzeti és nemzetközi klímapolitika szempontjainak integrálása. Giddens szerint kiemelten fontos egy politikai táborokon átívelő konszenzus kialakítása, amely alkalmasnak bizonyulhat arra, hogy kidolgozza a példaként állított közösségi értékeket, hangsúlyozza a zöldpolitika kedvező egészségügyi hatásait, menedzsel egy átfogó klímapolitikát, valamint „levezényel” egy szankciókra és ösztönzőkre építő zöld költségvetési reformot.⁷

Joel Wainwright és Geoff Mann a *Klíma Leviatán – Bolygónk jövőjének politikaelmélete* című könyvükben a *Leviatán* lapjain kifejtett hobbesi elméletet igyekeznek új alapokra helyezni. A szerzők mellett érvelnek, hogy a klímaváltozás – lévén, hogy globális problémáról van szó – hatékony kezelése csak globális szintre emelve képzelhető el. Munkájuk azt vizsgálja, hogy miként lehet a jövőben megalkotni egy olyan globális hatókörű szuverén hatalmat, amely nyilvánvalóan komoly kihívást jelentene a nemzetállami szuverenitás hagyományos felfogására nézve. Nagy igazság, hogy a klímaváltozás hatásai nem tartják tiszteletben a nemzetállami határokat, a bolygón fellelhető élővilág pedig az emberiség közös kincsének minősül, nem pedig egy-egy állam

⁷ Bővebben ld. Giddens (2009): i. m.; illetve Lux Ágnes: Egy könyv rémálmodokról, katasztrófákról – és vágyakról: Anthony Giddens (The Politics on Climate Change). *Századvég*, 12. (2009), 2. 143–150.

tulajdonának. Az egoista indíttatású állami szuverenitás korlátozására irányuló erőfeszítések napjainkra már meg is jelentek, például a kínai környezetszennyezést több állam és nemzetközi szervezet is érdemben fogná vissza.⁸ Az emberiség belátható időn belül kénytelen lesz érdemben és globális hatókörben foglalkozni a klímaváltozás problémájával, hiszen a szélsőséges időjárási körülmények mindannyiunk életére negatív hatással vannak. Ha az egyes államok a tagadás álláspontjára helyezkednek – amint azt például Trump vagy Bolsonaro példái mutatják –, akkor könnyen elképzelhető, hogy a legrosszabb forgatókönyv valósul meg. Ez a „klíma-Behemót” nemzetállami szinten mozgó és a neoliberális piacpártiak által támogatott reakciós megoldása lenne, amelyben a nemzetállamok félnek elköteleződni egy „új, globális szuverén” megszületése mellett, és mindent meg is tesznek egy ilyen lehetőség bekövetkezte ellen – miközben kiszolgálják a vállalati érdekeket. Ez az opció egyébként a klímaváltozás előrehaladott voltára tekintettel a „klímamenekültek” számának megugrásával jár, ami a populista politikusok további megerősödéséhez vezet. A „klíma-Leviatán” forgatókönyve ezzel szemben azt jelentené, hogy a klímaváltozás kezelésében megjelenik egy új, globális hatókörű szuverén szereplő, aki a planetáris szuverenitásból fakadóan a nemzetállami szuverenitások felé kerekedik, és az erő eszközével kényszerít(het)i rá az államokat arra, hogy együttesen kezeljék a klímaváltozás hatásait. Ez a globális entitás egy olyan hatalmi szereplő lenne, aki a Föld érdekeit tartaná szem előtt, és az egész planétára kiterjedő cselekvőképesége folytán akár rendkívüli eszközöket is bevetethetne annak érdekében, hogy megvédje a földi életet (meghatározva például, hogy melyik állam mekkora emissziós kerettel rendelkezik). A „klíma-Mao” – mint az ökológiai válság antikapitalista kezelésmódja – szintén az egész világra kiterjedő szuverenitást intézményesítené, és akkor valósulhatna meg, ha az euroatlanti világ a szén-dioxid-kibocsátás drasztikus visszafogására vállalkozna a hegemonia fenntartása érdekében. Ez az egész világra kiterjedő szuverenitás a terror eszközéhez is folyamodhatna annak érdekében, hogy megroppantsa a nyugati tőke hatalmát. Egy szintén szóba jöhető, alapvetően optimista jövőkép (a szuverenitást elvetve) ugyanakkor azzal kalkulál, hogy a polgárok és a civil szervezetek a helyzet tarthatatlanságát felismerve összefognak, hogy egyesült erővel kezeljék a klímaváltozással járó kihívásokat. Egy ilyen lehetőség – tudniillik a globális szolidaritás és a bolygó iránti fokozottabb szeretet – kibontakozására egyébként Ferenc pápa *Laudatio Si* kezdetű (2015-ben kelt) enciklikája is utalt.⁹

⁸ Geoff Mann – Joel Wainwright: *Climate Leviathan. A political theory of our planetary future*. London, Verso Books, 2018. 40.

⁹ Bővebben ld. Mann–Wainwright (2018): i. m.; *Ferenc pápa Laudatio si' kezdetű enciklikája közös otthonunk gondozásáról*. Budapest, Szent István Társulat, 2015.

Robyn Eckersley a „zöld államról” szóló könyvében¹⁰ amellet érvel, hogy idősebb a „szuverenitás kizöldítése”, azaz a demokráciáról és a szuverenitásról vallott klasszikus elképzelések újragondolása. Gondolkodásunk váltóit egy határozottan zöld karakterű, demokratikus állam irányába érdemes állítanunk; ez lehet ugyanis a „felelőtlen növekedéstől függő” jóléti állam és az egyre terebélyesebbé váló neoliberális versenyállam alternatívája. Az államoknak hozzá kell járulniuk egy aktívabb és hatékonyabb, környezettudatos állampolgári mentalitás kialakításához, és mind hazai, mind globális szinten felvilágosultabb, környezetbarát kormányzást kell megvalósítaniuk. Eckersley szerint elodázhatatlan a zöld állam politikai elméletének kidolgozása, ami végső soron akár egy transznacionális, a „zöld demokratikus értékek” iránt elkötelezett állam normatív kereteinek és az „ökológiailag felelős államiság” kritériumainak kimunkálását is magában foglalhatja. Eckersley szerint mindenekelőtt egy olyan „zöld demokratikus állam” alkotmányos struktúráját kell megfogalmazni, amely elkötelezettebben védi a természetet, mint a jelenlegi, (neo)liberális állam – hiszen a *mainstream* zöld diskurzussal ellentétben az államok igenis pozitív szerepet játszhatnak a globális és a hazai politika porondjain. Az államok az együttes cselekvésnek köszönhetően képessé válhatnak arra, hogy megfékezzék a kapitalizmus társadalomra és környezetre nézve egyaránt káros következményeit. A globális kapitalizmus rendszere csak az egyik nagy kihívás a 21. században; megoldandó problémaként jelenik meg ugyanis a szuverén államokból álló nemzetközi rendszer anarchikus mivolta, azaz a nemzeti érdeket mindenek fölé helyező karaktere; továbbá a liberális demokrácia államainak demokratikus deficitjei – tudniillik hogy az adminisztratív gátak, a „hivatal packázásai” miatt képtelenek összehangoltan reagálni a környezeti kihívásokra. E problémákra az alábbi, egymást erősítő és együttesen alkalmazandó megoldások jelenthetik az elixírt: (1) a környezetvédelmi multilateralizmus (a környezetvédelmi tárgyú egyezmények, nyilatkozatok, nemzetközi környezetvédelmi normák) növelése. (2) A fenntartható fejlődés mellett az ökológiai modernizáció/korszerűsítés szempontjainak érvényre juttatása, versenyképes stratégiák alkalmazása a vállalatok és az államok részéről. (3) A környezettudatosság kialakítása, tudatosítása és érvényre juttatása a civil társadalom infrastruktúrájának segítségével. Fontos lépésnek bizonyulhat az új, „zöld demokratikus” érvelésmódok hangsúlyozása az állami igazgatás szerveszrendszerén keresztül; a felvilágosító (*right to know*) programok és törvények alkotása; a közösségi környezetvédelmi monitoring megszervezése; a környezetvédelmi hatásvizsgálatok szerepének növelése; (zöld) politikai tanácsadó bizottságok felállítása; a deliberatív demokrácia felkarolása; konszenzuskereső

¹⁰ Robyn Eckersley: *The green state: Rethinking democracy and sovereignty*. Cambridge (US-MA), The MIT Press, 2004.

konferenciák szervezése. A posztliberális, zöld demokratikus állam felismeri, védelmezi és jutalmazza az ökológiailag felelős társadalmi, gazdasági és politikai interakciókat az egyének, a vállalatok és a különböző közösségek között. A zöld állam alkotmánya kiemelten védi a környezettel kapcsolatos információkhoz való hozzáfutást, a vitatkozás és a tanácskozó demokrácia lehetőségét, és különösen azon csoportok számára biztosítja kiemelten a „környezeti igazságosságot”, amelyeket eddig kizártak vagy alulreprezentáltak a döntéshozatali folyamatok során. A zöld állam „projektje” soha nem valósítható meg végérvényesen; ez sokkal inkább egy olyan folyamatnak tekintendő, amely konstans módon megpróbálja érvényre juttatni a képviselőt és a részvétel lehetőségének kiterjesztését, valamint a környezetvédelem és a környezeti igazságosság minél nagyobb mértékű előmozdítását.

A klímaváltozás következményeinek kezelését illetően persze léteznek olyan vélemények is, miszerint az egyes államok is képesek lehetnek az éghajlatváltozás hatékony válságmenedzsmentjére. Chile ennek kapcsán például azzal tudott „rivaldafénybe” kerülni, hogy a CEAF – az ország gyümölcskultúrákat tanulmányozó központja – egy úgynevezett „szuperfa” kifejlesztésén munkálkodik, amely az egyes gyümölcsök és csonthéjasok gyökereit keresztezte, amely így képes ellenállni a változó éghajlati körülményeknek. A chilei kormányzat célja, hogy olyan új vetőmagokat fejlesszenek ki, amelyek révén a szélsőséges időjárási viszonyok közepette is lehetséges gyümölcsöt teremteni – mintegy „járulékos következményként” ezáltal Chile geopolitikai befolyását is növelni lehetne. Az egyébként a globális klímaváltozás körülményeinek kialakításában is „oroszlánrészt” vállaló (hetente két széntüzelésű erőművet építő)¹¹ Kína azzal rukkolt elő, hogy úttörő szerepet kíván játszani a mintegy 70 ezer taxi elektromos járművé történő átalakításában, és 2020-ig 361 milliárd amerikai dollárt kíván a megújuló energiába fektetni. A Fülöp-szigetek még 2012-ben keltett nagy feltűnést azáltal, hogy olyan festéket alkalmazott egyes épületeken, amely kiszívja a szmogot a levegőből. „A festék olyan hatékony, hogy csupán egy négyzetméter annyira meg tudja tisztítani a levegőt, mint egy kifejlett fa, és egyes manilai falfestmények ezer négyzetméteresek.” Nem kizárt, hogy a jövőben a klímaváltozás hatásait illetően felkészült kormányok szolgáltatathatják majd a legjobb ötleteket, így segítve más országokon, elismertelve ugyanakkor a geopolitikai hatalmuk kiterjesztését.¹²

Az állam szerepét illetően sokan adnak hangot a kétségeiknek is. Scruton szerint a történelem arra tanít bennünket, hogy az olyan problémákkal, mint

¹¹ Roger Scruton: *Zöld filozófia. Hogyan gondolkozzunk felelősen a bolygónkról?* Ford. Szilágyi-Gál Mihály – Zsélyi Ferenc. Budapest, Akadémiai, 2018. 288.

¹² Abishur Prakash: *Új geopolitika. A világ jövője*. Technológia. Ford. Berki Éva. Budapest, Pallas Athéné, 2018. 177–180, 183.

amilyen a klímaváltozás, a kőolajszennyezés, a műanyagszennyezés vagy a biológiai sokféleség elvesztése, az állami bürokrata nem tudják sikerrel felvenni a kesztyűt, hiszen ezek a projektek így könnyen ellenőrizhetetlenné és elszámoltathatatlaná válhatnak, „és az állam által bevezetett szabályozásnak olyan mellékhatásai vannak, amelyek gyakran még tovább rontanak is azon, aminek a gyógyítását célozzák. Mi több, ugyanazok ígérnek nagyszabású projekteket a tiszta energia előállítására és a környezetszennyezés csökkentésére, akik egyúttal hasonlóan nagy ívű elképzeléseket kínálnak a repülőterek bővítésére, az utak építésére és az autópálya támogatására is. A helyzet az, hogy amint a problémák a kormányok kezébe kerülnek, azonnal ki is kerülnek az ellenőrzésünk alól. A mi saját gondolkodásmódunkat a lokális igények formálták, nem pedig a globális bizonytalanságok.”¹³

A fentiekben vázolt tendenciákra tekintettel számos gondolkodó sürgeti, hogy vizsgáljuk felül a jelenlegi, a fogyasztói társadalom paramétereire felépített életvitelünk elveit, és gondoljuk újra az eddigiekben követett értékeinket. Aldo Leopold 1949-ben kelt gondolatai ma is fájóan aktuálisnak bizonyulnak: „A mi időnkben nincs még kidolgozva az etikus magatartás a föld, a rajta növekvő állatok és növények iránt. A föld – akárcsak Odüsszeusz fiatal rabszolganői – még mindig tulajdonnak számít. A földhöz való viszonyunk még kimondottan gazdasági: jogaink vannak vele szemben, de kötelességünk semmi.”¹⁴ Gyökeresen változtatni szükséges a természeti környezettel szembeni viselkedésünket szabályozó normákon: szakítani kell a materialista felfogás püföztára emelésével, és a fogyasztói kultúra fetiszizálásával; fel kell hagyni azzal a szemlélettel, amely folyton-folyvást azt szajkózza, hogy az embernek uralkodnia kell a természetben – hiszen az ember nem lehet a természet ura, legfeljebb csak polgára. Abban az egyes környezetvédelmi irányzatok sem értenek egyet, hogy az ökológiai fordulat miként valósuljon meg: vannak, akik – korlátozott mértékben ugyan, de – elfogadják a természet ember által történő felhasználását, míg mások kizárólag az „érintetlen természet” megőrzését tudják legitim célkitűzésként elfogadni.¹⁵ Azon persze lehet vitatkozni, hogy miként próbáljunk udvarolni Gaia istennő kegyeinek (újbóli) elnyerése érdekében, az viszont vitán felül áll, hogy a heves bókölést immáron nem odázhathatjuk el.

¹³ Scruton (2018): i. m. 7–8.

¹⁴ Aldo Leopold: *A Sand County almanac: And sketches here and there*. Oxford – New York, Oxford University Press, 1989. 203.

¹⁵ Nyírkos Tamás: *Politikai teológiák*. Budapest, Typotex–PPKE, 2018. 129.

Felhasznált irodalom

- Ady Endre: Fáradtan biztatjuk egymást. In Ady Endre: *Halottak élen*. Budapest, Athenaeum, 1923. 57–58.
- Eckersley, Robyn: *The green state: Rethinking democracy and sovereignty*. Cambridge (US-MA), The MIT Press, 2004. Online: <https://doi.org/10.7551/mitpress/3364.001.0001>
- Ehrlich, Paul R.: *The population bomb*. New York, Ballantine Books, 1968.
- Ferenc pápa *Laudatio si' kezdetű enciklikája közös otthonunk gondozásáról*. Budapest, Szent István Társulat, 2015.
- Giddens, Anthony: *The politics of climate change*. Cambridge–Malden, Polity Press, 2009.
- Gorz, André: L'idéologie sociale de la bagnole. *La Sauvage*, septembre/octobre 1973.
- Leopold, Aldo: *A Sand County almanac: And sketches here and there*. Oxford – New York, Oxford University Press, 1989.
- Lux Ágnes: Egy könyv rémálmokról, katasztrófákról – és vágyakról (Anthony Giddens: The Politics on Climate Change). *Századvég*, 12. (2009), 2. 143–150.
- Mann, Geoff – Joel Wainwright: *Climate Leviathan. A political theory of our planetary future*. London, Verso Books, 2018.
- Meadows, Donella H. – Dennis L. Meadows – Jørgen Randers – William W. Behrens III.: *The limits to growth. A report for the Club of Rome's project on the predicament of mankind*. New York, Potomac Associates – Universe Books, 1972. Online: <https://doi.org/10.1349/ddlp.1>
- Nyirkos Tamás: *Politikai teológiák*. Budapest, Typotex–PPKE, 2018.
- Prakash, Abishur: *Új geopolitika. A világ jövője. Technológia*. Ford. Berki Éva. Budapest, Pallas Athéné, 2018.
- Scruton, Roger: *Zöld filozófia. Hogyan gondolkozzunk felelősen a bolygónkról?* Ford. Szilágyi-Gál Mihály – Zsélyi Ferenc. Budapest, Akadémiai, 2018.